

Що в полеміці протиставив нам орган трудової правниці «Діло»? Позбавлене яких небудь річевих аргументів пішло воно шляхом для него одиноко можливим: атакувати не суть, а поодинокі особи, редактора «Заграви» не як редактора, а як для них дуже несимпатичну одиницю і т. д. Дійшло до того, що в «Ділі» появилися полемічні фейлетони, яких непомістилаби на своїх сторінках ніяка шануюча себе газета... Низше нашої чести булоби відповідати «Ділови» на його нікчемні напади. Але вони (напади) не роз'єднують людей, які в «Заграві» працюють, навпаки, об'єднують їх ще сильніше в свідомости конечности боротьби з хамством» [11].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що тематика публіцистичних статей Д. Палієва актуальна і багатогранна. Автор не оминав складних проблем, особливо тих, які потребували негайного вирішення. У своїх матеріалах він вів полеміку з іншими партіями, намагаючись довести істинність своєї точки зору; привертав увагу до проблем молоді та власників українського капіталу, наголошуючи на доконечній їх підтримці; виступав на захист інтересів українців у галузі освіти. Життя та діяльність Д. Палієва — яскравий приклад самовідданого служіння українському народові.

1. Палієв Д. Місце Початки ФНС // Батьківщина. 1936. Безкоштовний додаток до Ч. 37(96). 2. Там само. 3. Наші цілі // Заграва. 1923. Ч. 1. 4. Палієв Д. Важна справа // Там само. 1923. Ч. 2. 5. Палієв Д. Фізичне виховання // Там само. Ч. 10. 6. Палієв Д. Правильний шлях // Там само. Ч. 8. 7. Палієв Д. За університет // Там само. Ч. 5. 8. Палієв Д. Фінансово-економічні інституції а нація (з приводу загальних зборів Земельного банку гіпотечного у Львові) // Там само. Ч. 3. 9. Палієв Д. З приводу страйку в товаристві «Дністер» // Там само. Ч. 11. 10. Д. Палієв. Національна гідність // Там само. Ч. 4. 11. Д. Палієв. Полеміка і етика // Там само. 1924. Ч. 4.

УДК 82-94+502.8 (477: ГОНЧАР)

М. Т. Возна

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В «ЩОДЕННИКАХ» І ПУБЛІЦИСТИЦІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Стаття присвячена проблемам національної культури та освіти, яким Олесь Гончар приділяв увагу як у художній і публіцистичній творчості, так і в активній громадській діяльності.

The article is dedicated to the problems of national culture, especially the problems of Ukrainian language and literature, in «Diaries», articles and public appearances of O. T. Gonchar, who disturbed about the future of the Ukrainian nation.

Виповнилося одинадцять років відтоді, як не стало Олесь Терентійовича Гончара — «духовного батька Незалежної України» [9, с. 137]. Його творчий доробок ніколи не був обділений увагою. Тому з'являються нові ґрунтовні дослідження, присвячені творчій спадщині письменника, зокрема змістовні

праці В. М. Галич: «Олесь Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчості» (К., 2004), «Публіцистична творчість Олесь Гончара: історія, поетика, прагматика» (К., 2004). Кожен дослідник, хто писав про Олесь Терентійовича, принагідно звертався до теми української культури в художніх творах письменника. Варто назвати таких науковців, як М. Гуменний, В. Дончик, О. Килимник, Н. Сологуб, А. Погрібний, В. Коваль, М. Жулинський, М. Зошенко, В. Зубович. Однак слід зазначити, що це переважно літературознавчі чи лінгвістичні дослідження. І тільки в працях В. Галич, В. Зубовича наявні чинники, що стосуються даних аспектів публіцистики митця.

Нещодавно вийшла тритомна праця О. Т. Гончара — щоденники, які охоплюють великий за часом період його життя і творчості — з 1943-го по 1995 рік. У них віддзеркалюються погляди одного з найбільших публіцистів, літературознавців, громадських діячів, сучасних українських прозаїків на цілий ряд жагучих питань суспільно-політичного, мистецького та культурного життя, які залишаються актуальними і сьогодні. Здається, не існувало жодної для українського життя проблеми, на котру не відгукнувся мемуарист. До таких актуальних питань відноситься й стан української культури як однієї з основних ознак нації, її місце і роль у житті народу.

Ставимо собі за мету висвітлити проблеми національної культури, що систематично хвилювали письменника упродовж 50 років. Предмет дослідження — «Щоденники», листи, статті та виступи Олесь Гончара. Об'єкт дослідження — публіцистична та громадсько-суспільна діяльність автора, пов'язана із захистом української культури.

Актуальність статті насамперед у тому, що проблеми української культури, про які 20 — 30 років назад писав письменник і намагався їх вирішити, нині постають з усією гостротою та тривожністю. Хочеться привернути увагу до них як науковців, фахівців, письменників, так і рядових читачів. Новизна полягає в тому, що саме в «Щоденниках» О. Т. Гончара розглядаються ці проблеми. На сьогодні мемуаристика письменника майже не вивчена.

Найсерйозніша, найпекучіша проблема, на якій постійно наголошував митець, — це проблема занепаду української літератури та бездуховності. Письменник активно і послідовно виступав проти політики русифікації, що почала набирати темпів у 90-х роках минулого століття по всій Україні. У цей час тисячі примірників українських друкованих видань залежувалися на книжкових складах і не потрапляли до книгарень, бібліотек, зацікавлених читачів. Наявний факт яскраво засвідчував лист старшого методиста Донецької Обласної бібліотеки для дітей В. Буца голові Спілки письменників України О. Т. Гончару від 12 грудня 1969 року. Спираючись на конкретні статистичні матеріали, автор доводив, що в республіці штучно встановлюються відомчі бар'єри на шляху поширення українського слова. Проаналізувавши стан щодо видання та перевидання української літератури видавництвом «Художественная литература», Гончар звернувся з листом до секретаря ЦК КПРС П. Н. Дьомічева, в якому з боєм і гнівом писав: «Сокращение выпуска происходило систематически, и в

1968 году издано меньше, чем в 1960 году: по названиям в 5 раз, по издательским листам в 6 раз, по тиражам в 7 раз. А по печатным листам-оттискам более чем в 10 раз! Особенно резкое снижение падает на 1966 — 1968 годы. В остальных случаях издательству удалось задержать снижение выпуска по названиям за счет снижения их объемов и тиражей, но это не решало проблемы — книжный рынок все равно оставался без нужных читателю произведений художественной литературы, ибо издательство давало тиражи 50000 экземпляров, когда Книготорг требовал 200000 — 250000. И все это в ущерб интересам читателей, писателей, государства.

В последние годы издательство стало удовлетворять наши заявки на 10 — 15%, не более. А недавно нам стало известно, что план выпуска редакции на 1970 год сокращен чуть ли не на 50% по сравнению с фактическим выпуском 1968 года.

В то же время до сих пор не переведены и не изданы на русский язык многие произведения классиков украинской литературы, таких как Иван Франко, Панас Мирный, Иван Нечуй-Левицкий, Григорий Сковорода, Иван Карпенко-Карый, Михайло Старицкий и другие...» [6 с. 194 — 195]. Як підкреслювалось у листі, така видавничча політика шкодить розвитку та взаємозбагаченню усіх літератур нашої багатонаціональної Вітчизни.

Боротися за українську літературу та мову було тоді не лише неймовірно важко і безперспективно, але й небезпечно. Проте О. Т. Гончар не зважав на це і намагався використовувати будь-які обставини, аби привернути увагу тогочасних високопосадовців до вкрай пекучої проблеми. З нотаток (03.07.1986) довідуємося, що він звертався до Верховної Ради України з приводу нічим невмотивованого закриття шкіл з українською мовою викладання. Адже йому люди з болем писали, як їх обдурювали, будуючи школи ніби для українських дітей, а в останній момент усе переінакшували: у нових приміщеннях відкривали російські школи. «Із-за якого моря прийшли ці нищителі? — з болем запитував письменник. — А чи не ті вони, домашненькі, хто повиганяв українську мову з установ, з різних нарад, з пленумів ЦК та урочистих вечорів? Чи не ті це плюндрачі, що люття мовоненависників винищували всюди українське слово, фальшиво розбазікуючи, що «самі українці, мовляв, не хочуть у школах рідної їм української мови?.. Втрат задано величезних, чи вдасться втрачене повернути? Наперекір душителям підступним, жорстоким як і в часи Наливайка, — боротьба за рідне слово почалась!» [3, с. 108 — 109].

У лютому 1987 року Олесь Терентійович сміливо виступив на засіданні президії Спілки письменників України з протестом проти хрущовського закону, який був явно спрямований на дискримінацію української мови в школі. Змушений був письменник про це сказати, бо душа його горіла від обурення і систематичних принижень. «Перехвилювався, а зараз зовсім хворий. Але ж як не виступити, як змиритися? — з обуренням занотував він у щоденниках. — Адже все найкраще, все найдорожче, що я чув в житті, було сказано мені українською мовою, такою прекрасною і такою нещасною» [3, с. 132].

Олесь Гончар писав і виступав постійно: занадто вже багато було проблем культурних та освітніх в Україні. І ці виступи, листи приносили позитивні зміни в культурне життя, можливо, не такі відчутні, як хотілось би. Митець двічі звертався з листами до М. С. Горбачова, в яких писав про нестерпне становище української культури й просив допомогти захистити українську мову від чиновницької сваволі. «Позволю себе, — писав він, — висказати несколько соображений о делах в Украине, в частности о том, в каком положении находятся сегодня наш национальный язык, школы республики да и вся сфера нашей классической литературы... «Правда» чуть ли не в каждом номере сообщает, сколь распространились на Украине коррупция, нарушение законности, карьеризм, взяточничество и другие негативные явления. И характерно: чем больше усиливались в республике эти отвратительные аморальные явления, чем больше было чиновничьего произвола, тем ревностнее номенклатурные доморощенные «обладатели кресел» обрушивались на духовные национальные ценности народа, особенно на украинский язык, пытаясь именно унижением его продемонстрировать свою «благонамеренность», служебную ортодоксальность» [6, с. 217].

У 1992 році на зустрічі письменників з Президентом України Л. М. Кравчуком письменник розповів про паперовий голод (журнали та газети були на грані закриття), про те, що Україну постійно цькують, залишено без ЗІ, власне, порушено всю захисну імунну систему нації. І попросив від імені Академії наук, аби передали партійні палаци по вул. Кутузова з їх велетенськими архівосховищами під рукописний фонд Інституту літератури, де рукописи Шевченка, Франка, Мирного зберігаються абияк в жалюгідному стані. А це ж наше найдорожче, наш «духовний алмазний фонд!» [3, с. 395]. На нараді в Президента України стосовно створення Ради національної безпеки Олесь Терентійович говорив про агресію проти України, яка почалася вже давно і спрямована на зруйнування національної духовності й процесу відродження, на задушення національної української преси, про закриття демократичних газет, про те, що на грані краху перебувають видавництва (не було видано жодного підручника). «Ми, тут присутні, належимо до тих, хто закладає лише підвалини незалежності України, а ті, кому розбудовувати її, зробити могутньою, ще сидять за шкільними партами. Тож який гріх залишити їх не лише без шкільних сніданків, а й без підручників рідної історії, духовно беззахисними! Благаю: добудьте будь-що Україні папір! Папір для підручників має бути! Це не стратегічне поняття, як бензин для посівної, як хліб людям на столі» [3, с. 400].

Кожний напад на літературу, друковане слово Олесь Гончар сприймав як власну образу й одразу намагався на неї відповісти. Так, наприклад, «Литературная газета» в липні 1984 року дала місце на своїх сторінках двом недалеким авторам, котрі розбазікували, що книга віджила свій вік, її має замінити відеокасета. «Щось глибоко образливе, блюзнірське є в самому факті появи такої «дискусії», — писав він у записниках, — де сумніву піддається духовне досягнення людства. Не дивно, що з'явилося кілька жовторотих

кретинів, озлоблених проти друкованого слова, але ж як розуміти позиції самої газети?.. Запал цих доморошених хунвейбінів спрямований, власне, на деструкцію вітчизняної та світової культури, і дивно, що дяді літгазетні друкують руйнацьку цю маячню з серйозним виглядом» [3, с. 27]. А саме в цей час в американській бібліотеці Конгресу хіміки пропускають безліч книг через космічні камери, обробляють тисячі сторінок, щоб уберегти їх від руйнування, забезпечити довговічність. На відміну від тих, хто схильний применшувати здобутки нашої літератури, а інколи пробували й очорнити її, Гончар переконаний у «неперехідній високій вартісності того, що дали письменники України за роки радянської влади своєму народові» [5, с. 218].

Чимало зробив Олесь Терентійович для розвитку музейної справи. У 1959 році при Спілці письменників України створили своєрідну раду, метою якої був аналіз глобальних проблем захисту історико-культурних пам'яток і природного середовища України. Після того до письменника постійно зверталися люди за порадою й допомогою, і жодне їх прохання не залишалося поза увагою. «Музей у ...підземеллі» — під таким заголовком у газеті «Літературна Україна» була опублікована стаття С. Плачинди про ненормальні умови зберігання дорогоцінних пам'яток старовини в Дніпровському музеї, яка викликала серед читачів багато відгуків. Не була осторонь від цього і СПУ, очолювана Гончарем [6, с. 50]. Завдяки втручання О. Т. Гончара та відповідального секретаря СП України П. А. Загребельного було вирішено питання про відкриття Республіканського меморіального музею видатного українського письменника, зачинателя української радянської літератури і громадського діяча М. Т. Рильського. Торкнулося перо письменника і питання про необхідність створення Державного музею української літератури та мистецтва. «Збереженню, вивченню та використанню культурної спадщини українського народу завдає непоправної шкоди розпорошеність численних документальних матеріалів з історії української літератури та мистецтва. Ці матеріали розкидані по різних архівах, музеях, бібліотеках, наукових закладах України та поза її межами — у союзних республіках, зарубіжних країнах, а також у приватних осіб. Рукописи літературних творів та інші літературно-мистецькі матеріали, зокрема епістолярія, часто не взяті на облік, невпорядковані, зберігаються в поганих умовах і нерідко гинуть... Навіть рукописи багатьох класиків української літератури досі не зібрані в одному місці, не забезпечена їхня належна охорона... Відсутні також належні умови для зберігання спадщини видатних українських композиторів, художників, майстрів сцени і кіно» [6, с. 51]. Як відомо, центральний державний архів-музей літератури і мистецтва за сприяння Олесь Гончара був створений у 1966 році, зараз у ньому зосереджено документи державного, громадського й особового походження, які характеризують історію української літератури і мистецтва за період з кінця XVIII ст. і донині.

Олесь Терентійович був одним з ініціаторів створення Музею народної архітектури й побуту в Києві, всіляко підтримував будівництво Хортицького меморіалу в Запоріжжі, видання «Історії міст і сіл України» в 26 томах.

Вінцем піклування видатного письменника про захист і відродження української національної культури була його турбота про відтворення комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської лаври, що мають унікальну архітектурну, містобудівну та історико-культурну цінність.

Сьогодні ці рідкісні споруди майже повністю відбудовані та відреставровані, повернені до духовного життя народу України. Однак маємо пам'ятати мудрі слова Олесь Гончара: «Що вціліло, дісталось нам як спадок віків — утричі має бути дорожчим. Синівський наш обов'язок — берегти тут кожен камінь, кожную фреску, кожний пагорб на кручах Дніпра — не даючи бульдозеру вдертися у сфери, які належать самій історії, всій нашій Вітчизні» [4, с. 10]. На думку Олесь Терентійовича, це місія молоді. Вона повинна перейнятися відповідальністю, навіть тривожністю. У своїх «Щоденниках» митець писав: «Україна дала світові Леонтовича і Тичину, театральних корифеїв, Франка і Сковороду, магичні творіння Катерини Білокур і могутню музику Лисенка та й літературу ж могутню. Але хто це, як ми вмиремо, захищатиме, оберігатиме? Де ви, сини свого народу, люблячі, освічені й достойні? Невже спокійно дивитиметесь, як зникає рідна культура, мовби ота загадкова культура ірокезів та жителів острова Пасхи? Ні, вірю, що ви вже народились, ті, хто шануватиме рідну культуру й розвиватиме її далі. Адже злочинном перед людством було б не підтримати таку красу, не захистити її від усіх тупорилих браконьєрів, — геній народний і сьогодні ще фантастично обдарований і здатний до творчості» [2, с. 65 — 66].

Отже, як бачимо, у своїх щоденникових нотатках Олесь Гончар не неодноразово наголошував, що без мови, літератури, духовності не буде культури, а значить не буде — нації. «Чому всі руйначі — від Герострата до козельщанських войовничих безвірників і пекінських хунвейбінів — першим об'єктом для нападок вибирали культуру? Чи не тому, що вона становить основу людської душі? Зруйнуй її — і від людини зостанеться глина, пластилін, ліпи тоді що хочеш» [2, с. 510].

І хоча Олесь Гончар був, безперечно, сильний духом, але іноді й сам не вірив у світле майбутнє, вважав, що не вистачає нам усім віри у свої сили, мудрості і здатності дорожити. Після перегляду передачі 16 квітня 1984 року «Цвіт слова Олесь Гончара» про становище мови він записав: «Але чи багатьом це зараз болить? Чи це не голос в пустині? Цивілізація сучасна несе на собі якийсь карб сатанізму. Ніби заповзялися руйнувати людину, позбавити її духовності. Чи вистачить сили протистояти енергіям сатанинським, руйнівним?» [3, с. 16]. Але все ж таки життєвий оптимізм письменника завжди перемагав, і вже наступного дня в нього можна було прочитати такі рядки: «У нашої культури є вороги, і ми їх знаємо. Але є й могутні друзі. І завтра їх буде ще більше, бо краса духовності такої культури, подібно світу античності, заволодіватиме серцями повсюди. Другом української культури буде світ, буде майбутнє людей» [3, с. 168]. Вірив письменник, що зможемо захистити все:

мову, культуру, Дніпро і нашу багатостраждальну й незрівняну Україну! Тільки треба бути сильними вірою, гартувати в собі дух.

Олесь Гончар, майже 50 років відстоював і словом, і ділом найсвятіше для українського народу: мову, літературу, духовність. Він став захисником моральних, історичних і культурних цінностей, без яких українці перетворилися б на середньостатистичне населення України. З усією силою свого мистецького генія й таланту піднімав найболючіші проблеми нашого непростого, сповненого драматизму національного буття, возвеличував найцінніші людські ідеали й принципи, збагачував нашу рідну мову, культуру і писемність. «Він — епоха в українській літературі, 50 літ сумлінно і строго служив їй, здавши в арсенал зброю, 50 літ тримав у руці перо, працюючи на благо рідної України, рідного народу... Він болів Україною, марив її незалежністю, багато зробив для неї як громадянин, публіцист. Згадаймо його статті, відозви, заклики. Він був надзвичайно відповідальним перед словом, перед часом, перед народом, перед історією» [7, с. 7], — так високо оцінив свого товариша по перу Ю. Мушкетик. І хоча ця півстолітня боротьба виснажила письменника вщент, проте одна його фраза «дякую Богові, що дав мені народитися українцем», написана за десять днів до смерті, доводить: іншої долі він собі не бажав. Тож будемо сподіватися, що публіцистична діяльність видатного митця ще буде високо оцінена нащадками, адже, на думку Анатолія Погрібного, «окрім усього там є програма дій, з чого починати відродження України» [8, с. 7].

1. Гончар Олесь. Щоденники. К., 2002. Т. 1. 2. Гончар Олесь. Щоденники. К., 2003. Т. 2. 3. Гончар Олесь. Щоденники. К., 2004. Т. 3. 606 с. 4. Гончар Олесь. Місто п'ятнадцяти віків // Київ 82. Літературно-художній та громадсько-політичний збірник. 1982. 5. Гончар О. Письменницькі роздуми. Літературно-критичні статті. К., 1980. 6. Зобенко М. Українське небо Олесь Гончара. Есеї, студії, полеміка. Львів, 2003. 7. Мушкетик Ю. Свято живого слова // Літературна Україна. 2005. 31 березня. 8. Погрібний А. Свято живого слова // Літературна країна. 2005. 31 березня. 9. Тронько П. Т., Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Тернистим шляхом до храму: О. Гончар в суспільно-політичному житті України 60 — 80 рр. XX століття: Зб. документів та матеріалів. К., 1999.

УДК 070(076)

І. М. Артамонова

ВЕРБАЛЬНИЙ ТА ІКОНІЧНИЙ КОМПЛЕКСИ ЯК ТЕКСТОСТВОРЮВАЛЬНІ ЧИННИКИ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ

Кожне за типом друкване видання, сторінка як його невід'ємний конструктивний елемент — це цілісний комплекс з характерними взаємозумовленими семантичними та формальними ознаками, в якому ідеально-образне начало нерозривно пов'язане з матеріально-предметним. Цей діалектичний взаємозв'язок має глибинний і не завжди ясно алгоритмічний характер через велику ускладненість і багатоаспектність впливових структуро- та системостворювальних чинників.